

A fehérvári kollégiumi alapítvány sorsa

Bethlen halála után

II. Rákóczi György 1653 augusztus 14-én Radnóton keltezett levelében arról értesíté édesanyját, hogy "Apáczainak, kegyelmes asszonyom, semmi híret nem hallottam, irunk felőle Fejérvárra."¹⁾ E sorok tehát azt jelentik, hogy Apáczai nem volt fejedelmi alumnus s ezért Rákóczi Csulai püspöktől, mint a külsőországokban tanuló diákok számontartójától fog érdeklődni felőle.

Kétségtelen, hogy abban az időben nagy sor volt, ha valamegyik ifju doktori fokozatot ért el s ezért nem csuda, ha annak a híre künn tanuló diáktársai révén hazájába eljutva, ott méltán érdeklődést keltett az egyházáért és a közmívelődésért buzgó Lorántfi Zsuzsánnában is.

II. Rákóczi György 1656 január 10-én Gyaluból keltezve édesanyjának ismét azt válaszolta, hogy "Apáczaihoz semmi közünk, kegyelmes asszonyom, collegium költségén püspök uram taníttatta."²⁾ Tehát a fehérvári kollégium rektori állásából történt eltávolítása után Rákóczi a fenti szavakkal igyekezett kibuvót keresni a róla való gondoskodás kötelezettsége alól.

Apáczai alumnumáról, amelyet bizonyosan Bisterfeld ajánlatára a kollégium ügyét őszintén szívében viselő Geleji elhatározásából nyert el, különben ő maga is megemlékezik. Az erre vonatkozó sorokat szükségesnek tartom idézmem a "Magyar Enciklopedia" előszavából, amely Bán Imre hű fordításában így hangzik: "főtiszteletű és tudós Geleji István urtól, aki akkoriban az erdélyi egyház püspöke, nekem pedig nagy pártfogóm volt, az egyház költségén felsze-

1) Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Bp. 1875. 471.

2) U.o. 499.

relve magasabb tanulmányok végzése céljából az Egyesült Németalföld hires akadémiaira küldtettem",...azután pedig... "főtiszteletű és tudós Csulai György urnak, az erdélyi református egyházak püspökének kitüntető, de éppoly váratlan jóindulatában és bőkezűségében részesültem, aki elegendő utiköltséggel ellátva, a hazába való sürgős visszatérésre szőlitott fel."³⁾

Mindezek az ellátmányok pedig nem telhettek ki az egyházközség, avagy az egyházkerület pénztárából, hanem - amint a fejedelem kijelentete - csakis a fehérvári kollégium tőkéjének felhasználható jövedelméből, minthogy Bethlen Gábor végrendekezése következtében az rendelkezt "az ifjuság képzése" /nevelése/ számára is hagyományozott ősszeggel.⁴⁾ Ámde Kemény János őnéletleirásának I. Rákóczi Györgyről szinte érthetetlenül sötétnek, sőt sokszor egészen torznak mondható képei között a többek között az olvasható, hogy "cseleküdte vala azt is a fejedelem, hogy Bethlen Gábortól az fehérvári collégium épületire legáltatott néhány ezer forintokat kölcsönzésnek szine alatt azon őreg urtól, Bethlen Istvántól, extorqueálván, semmiképpen meg nem adá sok unszolásra is. Kilencezer talléros medált is kezéhez venné és az tokaji Hétszőlőket is debreceni adóból való néhány ezer forint summával elfoglalá megadásnak szine alatt, melyek még máig /t.i. 1658-ig/, ugy tudom, oda vadnak; ezek miatt is igen compungáltatott conscientiájában az nevezett őreg ur /t.i. Bethlen István/, urgeáltatott is az papoktól, mivel ő volt az főtestamentumos."⁵⁾

Szükséges volt e nagyon rosszindulatu beállítást teljes egészében idéznem, hogy annál könnyebben tudhassuk meggyengíteni az ő irásából elterjedt vádaskodást.

Mindenek előtt meg kell cáfolnunk a kilencezer tallért érő nyakéket /medált/. Gondoljuk meg, hogy ez a 9.000 tallér magyar forintra átszámítva, megközelítőleg akkora értéket képviselne, mint maga a 20.000 forintos készpénzhagyomány. Eppen ezért vajjon miből is lehetett volna ez a nagyszerű ékszer? Mindenesetre ékkövekkel kirakott aranyból. Ámde ilyen roppant értékű fényűzési tár-

3) Barta-Klaniczay: Szővegyűjtemény a régi magyar irodalomból. Bp. 1951. I. 554-56.

4) Váró Ferenc: Bethlen Gábor kollégiuma. N.Enyed, 1903. 72.

5) Kemény János őnéletirása és válogatott levelei. Bp.1959. 209-10.

gyat, mint szinte holtértéket, Bethlen miért is hagyományozott volna egy tanintézetnek? Az is meggondolandó, hogy ha a vert arany-nak XVII. század közepi 4 forintos értékét vesszük számításunk alapjául, akármilyen emaillozott és gyémánt, rubin, meg smaragd-kövekkel kirakott pompás ékszerre gondolnánk is, az legalább is 8-10 kiló súlynak kellett volna lennie. Elképzelhető-e az egy, nyakban viselendő ékszerről? Még tizedrészes súlyu sem! Azután ha ezt az akármekkora értékű ékszert vagy akár csak képet is átvette volna Rákóczi, annak visszaadását, vagy legalább is értékének kötelező visszatérítését beiktatta volna abba a kötelezvényébe, amelyet 1636 február 9-én maga s a Márkusfalvi Márton fejedelmi titkár aláírásával megerősített.⁶⁾

Jól megfigyelendő, hogy ez a ma is meglevő kötelezvény a leg-szabályosabb hivatalos formában állítottatott ki, tehát államokmány volt, amely azt tartalmazza, hogy "my ez előtt való idejében, ottan hamar tudni illik Fejedelmi méltóságunknak boldogh kezdeti után, midőn ez my állapotunknak és országunk közzeönséges békességének irigyeleői és gonosz akarói ellenünk haddal, fegyverrel, készülének, azon hadak ellen Országunk oltalmazására, és közönséges békességének megh tartására való készületeinknek el kerülhetetlen nagy szükségére azt a husz ezer forintot, kit az Fejér-Vári Collegiumbéli tiszteletes Tanító-Mestereknek, Professoroknak mindenkori tartásokra; és más hat ezer forintot, kit azon Collegiumnak építésére, boldogh emlékezetű Gabriel Fejedelem praedecessorunk Testamentumában hagyott volt, Tekintetes és Nagyságos Iktári Öreghbí Groff Betthlen István kezétől kölcsön, és ugy, hogy jeövendőben az Collegium számára megh fizessük, el kértük és föl-vettük volt; És azon summákat tőlünk el szakadott némely Pártosoknak gonosz igyekezetek, és Országunk romlására való szándokok ellen több egyéb sok és nagyobb költségink miatt, eddig is a Collegium számára megh nem fizettük." Tovább pedig arról biztosítja a Collégiumot, hogy amíg e tartozást meg nem adhatná, addig vagy jó-szágot ad érlette, vagy évenkénti másfél ezer forint kamatot fizet. Ha pedig időközben meg találna halni, abban az esetben az Erdélyi részekhez tartozó magyarországi részekben levő ingóságáiból, ha-pedig az nem lenne elegendő, abban az esetben magukból a birtoka-

6) Váró F. 94-96.

iből kielégíthesse magát a kollégium.⁷⁾

Elképzelhető, hogy ennél becsületesebb eljárásnál keresve sem lehetne különbet találni, vagyis ha az ország szükségére fordított kölcsönösségeket életében nem téríthetné vissza, abban az esetben a kollégium a fejedelem magánjvaiból szerezzen kielégítést. Kemény rosszindulatu beállítására az indoklás hosszadalmassága és ide nem tartozása miatt most nem térhetvén ki, csak annak adjuk magyarázatát, hogy e kötelezvény kiállítása nem a püspök "urgeálására" történt, hanem a még 1630-ban kölcsön vett összegeket ő maga föltétlenül törvényhozásilag is biztosítani akarta, mint-hogy - Haller Gábor naplójából idézve - 1636 január 27-én "hozták meg, az öreg Bethlen István az törökhöz ment által, hogy haddal jőjjön az mi kegyelmes urunkra."⁸⁾ Természetes, hogy amíg Rákóczi-nak csak a hazai pártosokkal volt dolga, nem gondolt a maga halálára, vagy trónvesztésének lehetőségére, ellenben a török ellen való hadbaszállás már komoly veszedelmet jelenthetett. Ezért akarta a kollégium jogos követelését minden áron biztosítani. Most tehát a kiállított kötelezvény alapján Rákóczi a május 26 - június 6-ig Gyulafehérváron tartott országgyűlés elé törvényjavaslatot terjesztett, amelynek megerősítésére hozatott a XV. articulus: "az collegium huszezer forintjáról az ecclesianak contentációját végzik."⁹⁾

Megtörténvén a török és erdélyi hadak közötti összecsapás s miután Kornis Zsigmond generális Szalontánál megverte az ellenséget, sőt a Rákóczi pártján állott Máté havasalföldi vajda is győzelmet aratott Chinán basa felett, a budai vezér békét ajánlott fel Rákóczinak, december elején Bethlen Istvánnal is megkötötték a béke.¹⁰⁾ Jóllehet ennek pontjai között - Szalárdi szerint - Bethlen István anyagi természetű kívánságait is teljesítette Rákóczi, ellenben az is belekerült a megállapítás pontjai közé, hogy "az fehérvári collegium építtetésére Bethlen fejedelemtől legáztatott huszezer forint somma bizonyos napra az orthodoxus erdélyi püspök

7) I.h.

8) ETA. IV. 31.

9) EOE. IX. 506. és Váró F. 75.

10) ETA. IV. 36-37.

kezébe adassék és jó lelkiismeret és igaz számtartás szerint tar-
tozzék a collegium építésére erogálni, mellynek építése hogy ne
is halasztatnék.¹¹⁾ E megegyezésükbe ez a pont pedig azért ke-
rülhetett belé, mert amikor Rákóczi fejedelemmé választatott s
Bethlen István az ország határozatából lemondott rövid ideig tar-
tott uralkodásáról, megállapodásukba - Szalárdi hallomása sze-
rint - az is belefoglaltatott, hogy "Bethlen fejedelemtül az fe-
hérvári collegium épületire testamentumban hagyott huszezer forint
summát, azt mennél hamarabb megépítettvén, nem egyébre, hanem ar-
ra költi."¹²⁾ Bethlen István lévén a végrendelet végrehajtója, őt
tehát ezért izgatta e hagyomány sorsa. Itt azonban meg kell je-
gyeznünk, hogy Rákóczi ezt az összeget nem pazarolta el más célra,
hanem kamattérítési kötelezettség mellett kölcsön vette az ország
szükségére. De hiszen ez volt abban az időben a tőkének leggyümöl-
csözőbb és legbiztosabb elhelyezési módja, mert hiszen forgó tőké-
jét kivétel nélkül minden pénzes ember és testület kamatozásra ad-
ta ki, a kellően nem biztosított tőkék egy része - igaz - el is
veszett, Rákóczi kölcsönvétele azonban a lehető legjobban volt
biztosítva s ezért csak a rosszindulat fújhatta fel olyan látszat-
ra, mintha ő a kölcsönvett összeget eltulajdonította volna. Az
avatatlanok előtt különben még az is növelhette a látszatot, hogy
az 1633. évi fehérvári országgyűlésnek egyik cikkében Rákóczi szán-
doka akként jut kifejezésre, hogy ámbátor mindnyájan érzik az or-
szág szegénységét, mégis hogy a végházak és a kollégium építésé-
hez módot nyujtsanak, a Részekkel /Partiummal/ együttesen minden
kaputól /portától/ egy-egy forintnyi rendkívüli hozzájárulást i-
gérték.¹³⁾ E végzésből Pokoly József azt olvasta ki, mintha a ko-
lozsvári farkas-utcai templom és kollégium felépítésének ez lett
volna a kiindulópontja.¹⁴⁾ Magam eleintén arra gondoltam, hogy e
kollégium szóval a vég-váradi iskolát jelölték volna meg, mert
hiszen a végházak alatt a részekbeli építkezéseket: a jenei, a vá-
radi s a székelyhidi erődítéseket értették. Balogh Jolán kiváló

11) Szalárdi János Siralmas Magyar Krónikája. Pest, 1853. 130.

12) I. h. 72.

13) EOE. IX, 316.

14) Pokoly József: Az erdélyi ref. egyház története. - Gál Kele-
men: A kolozsvári unitárius kollégium története. Kolozsvár,
1935. I. 122.

tanulmánya szerint is "Bethlen halála után a váradi építkezések a serény várépítő és jó gazda I. Rákóczi Györgyre maradtak; ő elődje szellemében és nagy tervei szerint folytatta...a külső várral párhuzamosan... a Bethlentől megkezdett belső várat, a palotát."¹⁵⁾ Ezzel szemben jól megfontolva a helyzetet, az állapítható meg, hogy abban az időben még csak a fehérvári scholát nevezték kollégiumnak. E törvénycikkből ilyenképpen tehát az világlik ki, hogy az ország nagy szükségében kölcsön vett kollégiumi pénzt Rákóczi ugyan már 1633-ban vissza szándékozott téríteni, azonban ez nem következhetett be, mert az ország rendkívüli adóját a maga egészében elnyelték a várak nagyszabású erődtitési munkálatai, no, meg Esterházi nádor seregére, majd Székely Mózesre, Zólyomira és a többi pártos urra hadi készültséggel való vigyázás.

Ezek után, minthogy mindenik ellensége támadásától egyelőre sikerült megszabadulnia s ezzel hadi kiadásai lecsökkenvén, tüstént arra igyekezett, hogy az ország belső életét erősítse. Mi itt most csak a kulturális törekvésekre vetve egy nagyon rövid pillantást, megállapíthatjuk, hogy a fehérvári tipográfiának külső országbeli nyomdászokkal való felfrissítése, papirosmalom létesítése, betűmetsző hozatala által a könyvkiadási lehetőségeket igyekezett előmozdítani. A váradi iskolához még 1634-ben hozott velencei professzoron kívül az akadémikus mesterek számát is növeli, Sárospatakra 1636-ban rendeli Valerius Dávid professzort, Kolozsvárt 1638 tavaszán hozzákezd a farkas-utcai templom felépítéséhez, mivel elhatározott szándéka, hogy ott vele kapcsolatosan kollégiumot létesít. Más városok iskoláit is igyekszik akadémikus mesterek vezetésére bizni. Maga mellett megszervezi a második udvari papi állást, odahozván a kiváló Medgyesi Pált. Mindezekon kívül számtalan egyházzól és idegen országokban tanuló ifjakról gondoskodik: épít, segít, országán kívüli egyházaknak harangokat ajándékoz, a kinyomtatott "Öreg Graduál"-t szétosztja, könyvek kiadásának költségeit fedezi. Már e néhány kiragadott példa alapján is szükségesnek bizonyul, az I. Rákóczi Györgyről kialakított s még a mai napig is kísértő sötét képnek: ámbár a kor szokásaitól és világnézetétől meg nem fosztható jelenségeknek legszigorubb bírálattal történendő mérlegelése és a sokáig magára várattott e-

15) Balogh Jolán: Vég-Várad vára. Kolozsvár, 1942, 32. 29.

légtételnek annál is inkább való megadása, mivel a legsötétebb vádat: a fehérvári kollégium fejlesztésére Bethlen Gábortól hagyományozott nagy összegeknek könnyelműen való elprédálását Szilágyi Sándor 1883-ban már megcáfolta ugyan, ámde azt eleddig általánosan nem nagyon méltatták. Pedig kétségtelen bizonyosság, hogy Geleji Katona István püspök, Alstedius Henrik vezetőprofesszor, Csulai György udvari prédikátor által 1638 október 6-án kiállított hiteles oklevélben elismerték, hogy a Bethlen Gábor által a fehérvári iskolának hagyományozott 20.000 forintot, amelyet Rákóczi mindjárt 1630-ban az ország akkori szükségére kölcsönképpen felvett, a fejedelem hét és félévi kamatjával, vagyis 11.250 forinttal együtt visszafizette, ők pedig azt átvették s ezért örökre megnyugtatták önmagyságát, hogy sem rajta, sem utódain azt nem kereshetik. A kollégium felépítésére pedig /nem 6.000, hanem/ 10.768 forintot fordított Rákóczi,¹⁶⁾ Váró Ferenc ehhez még hozzáfűzi, hogy egy, az enyedi "kollégium birtokában levő 1638-ban kelt fejedelmi okirat is, amely a középkorból részjószág zálogul adásáról szól, ugyanazt tanusíthatja." Nem ismerem ezt az oklevelet, de valószínűnek tartom, hogy az a már korábban fedezetül átadott birtokra vonatkozik. Váró azonban fenti kijelentéséhez bizonyos gyanúsításra lehetőséget nyújtó megjegyzést fűz hozzá, vagyis "mégis ezekkel szemben némi kétséget támasztani alkalmas az 1653-ban szerkesztett Approbata imént idézett I. része X. czimbeli 2. és 3. articulusát megelőző Articulus 1. A néhai nagy emlékezetű Bethlen Gábor fejedelemtől a fehérvári collegium számára, avagy annak építésére legáltatott huszezer forint summának állapotja is, több dolgok között controvertáltatván az 1636 esztendőbeli disturbium alatt való tractatusban, annak eligazítása ugyanakkor relegáltatott a püspökre az ecclesiával együtt, mostan is azon szerint helyben hagyattatott az országnak azon summáról való assecuratiója is."¹⁷⁾ Váró ugyan felismeri ebben az articulusban Bethlen János történetíró-államférfiúnak a gondoskodását, aki éppen elnöke is volt a törvénykönyvek szerkesztőbizottságának, ámde azt már nem vette észre, hogy ebben a szakaszban csak a 20.000 forint biztosításáról van szó, ellenben az építésre hagyományozott 6.000 forintot még csak

16) Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. I. Fápa, 1906. 26.

17) Váró F. 75.

nem is említi, ami tehát azt jelenti, hogy a szerkesztőbizottság jól ismerte a helyzetet s tudta, hogy se az utóbbi összeget, se a huszezer forint kamatait nincsen miért biztosítani, mivel az építésre szánt összegnek csaknem kétszeresét az eredeti rendelkezésének megfelelően fordította Rákóczi a kollégium építésére, a kamatok pedig hasonlóképpen kiegyenlítették. De Váró azt sem vette észre, hogy e törvénykönyv I. rész X. törvénycikkének 1. szakaszát nem lett volna szabad külön tárgyalnia a 2. és 3. szakasztól, amelyeket tulságos hosszadalmasságukért itt most én nem ismételhetek meg. De különben is az 1-3. szakasz együttvéve is csak a kollégium alapítása, szervezése, s a róla való gondoskodás tényét örökíti meg. Lehetséges, hogy egyuttal figyelmeztető, sőt korlátozó példát is kell benne felfedeznünk, ismerve II. Rákóczi György meggondolatlan, kalandra hajlamos, erőszakos és önfejű természetét, valamint Csulai püspöknek Gelejinél jóval kevesebb adottsággal megáldott s csekélyebb eréllyel és politikai készséggel rendelkező egyéniségét. Félős volt tehát, hogy az új fejedelem ne hogy precedenst lásson apjának pénzközlcsönzésében.

Az elmondottakból bizonyos, hogy köztudomásu volt, hogy az öreg Rákóczi Bethlen Gábor végrendeletének mindenben eleget tett, minthogy pedig a kilencezer(?) tallért érő medájonról, a debreceniek évenkénti kétezer forintnyi taxájáról s a tokaji Hétszöllőről e végzésekben sehol szó sem esik, bizonyos, hogy Rákóczi mindezeket vagy igénybe sem vette, vagy pedig megfelelő ellenértéket adott értük, mert máskülönből legalábbis a tokaji szőlőket az öreg fejedelem halála után az egyházáért mindég áldozatra kész Lorántffi Zsuzsánnától maga az egyház föltétlenül visszakérte és kapta volna.

Mindezekon kívül még egy nagyon lényeges érvet is fel kell sorolnom, azt ugyanis, hogy Bod Péter Geleji Katona István püspök életéről írva, elmondja, hogy "szép summa. Pénzt hagyott volt Bethlen Gábor fejedelem az magától fundált ekkor Fejérvári, most Enyedi Kollégyiom' és közönségesen az Ekklesiák' számokra: a' mellyet Geleji István kezére vevén mint Püspök, rendes utakon és módokon szaporgatott: hol a' Valentzöbe, Bétsbe, Lengyel-országba Kereskedő-Társaságnak, s hol másoknak adta-ki; a melly annyira nevekedett, hogy halála előtt kevés napokkal magához hivatván Tsulai Györgyöt az Fejedelem' Papját, Geleji Istvánt az Ötsét, 's más hi-

teles embereket is, a' Ládát mellyben vólt, felnyittatta, 's azt mondotta: Ez az a' mit gyűjtögettem, szaporgattam az Erdélyi Ekklesiák' számokra. Fel-számlálván Arany és Ezüst Pénzül, találattott 75000, id est Hetvenöt Ezer Forint. Mutatott más Ládát-is, mellyben voltanak az Ezüst és Arany drága Edények, a' Ládát kortsolyán-is Szekérre fel nem tehetvén; fel-nyitották és darabokba hordatta Tsulai György a' maga házához. A' mint az 1662-dik Eszt. Karátson Havának 7-dik Napján költ vallás-levélből meg-tetszik."¹⁸⁾ Bod Péter szavainak hitelét bizonyítja Geleji István özvegyének és ifju Geleji Istvánnak a mondott napon tett hiteles vallomása, amely megerősíti a Csulainak és Bisterfeldnek átadott készpénznek és arany-ezüstneműnek Bodtól közölt mennyiségét.¹⁹⁾

Lehetetlen volt Kemény Jánosnak minderről tudomással nem birnia, de ha mégis a háboruságok s a tatár rabság viszontagságai között netalántán megfeledezett volna róla, mégsem tartható méltányosnak, hogy arról a jóltevő uráról, akinek nem egy értékes adományt s közöttük is legfőképpen a marosvécsi nagyszerű várat is köszönhette s aki őt mindég megbecsülte és bizalmas tanácsosának s hadvezérének tette, sőt amikor neki megírák, "hogy a fejedelem élete annyéra reméltelen, hogy már akkor szava is elállott legyen...nem tartóztathatám magamat, hogy nagy zokogással ne sirnék",²⁰⁾ annyira rossz ízű gyanusítást hagyni az utódokra, hogy azután a legtöbb történetíró tollát is mérgezővé tette legyen! Ezzel kapcsolatosan azonban meg kell jegyezmem, hogy Bán Imrének Apáczairól írott kitűnő munkájában - úgy látszik - ő már nem ül fel Kemény János gyanusításának.²¹⁾

Ezek után meg kell még állanunk egy pillanatra, elgondolkozva azon a helyzeten, hogy mindég voltak és vannak emberek, akik a vélt, avagy mégis csak megtörtént sérelemért különösen a közéleti férfiak jószándéku, sőt éppen igazolt tetteiben is bűnös mesterkedést akarnak felfedezni. Annak ellenére, hogy Rákóczit semmiképpen sem akarják a vád alól felmenteni, ugyanakkor Bethlen Gábornál, nevetségesnek tartván a vádat, még vita tárgyává sem teszik, pedig

18) Bod Péter: Smirnai Szent Polikárpus. N.-Szeben, 1766. 88-9.

19) Thury Etele. I. 38.

20) Kemény János. 325.

21) Bán Imre: Apáczai Csere János. Bp. 1958. 394.

marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc emlékirataiban hosszan tárgyalván a pénzbeváltással ért károsodását, ebből következőleg kimondja, hogy "sok dolgot próbála Bethlen Gábor fejedelem, melyben mind a maga hasznát nézte inkább, nem az igazságot, melyben Erdélynek szinte úgy lett haszna a miben lett; de amiben kára lett, úgy örökké való kára léssen,- nem csak egy esztendeig vagy két esztendeig, hanem örökké való; de sapienti satis."22)

Tehát a Bethlen Gábor által hagyományozott és Gelejtől "szaporgatott" összegből küldötte ki a püspök Apáczeit a németalföldi akadémiákra s ugyanebből nyert utiköltséggel tért azután vissza hazájába is.

Sajnos, ennek a nagy gonddal és úgyszeretettel összehordott tőkének ezután már nem sok hasznát élvezhették a reá szoruló kollégium s az idehaza és külsőországokban tanuló ifjak, valamint a nélkülözö egyházközségek, meg azok szolgálai, ugyanis - Bod Péter szerint - a II. Rákóczi György lengyelországi kalandja miatt az országra szakadt török-tatár seregek, valamint az egymással harcban álló fejedelmek közül is "egyik egy helyt 's másik más helyt ragadozta a' mit talált, ... el-veszett ez az Ekklézsiák' Kintsek rész szerint a' Püspöknek gondatlansága miatt; a' ki kevesebb gondot tartott az Ekklésiákra mint maga Maradványaira; az honnan holtta után fizetett is ebben meg valamit a' Maradék."23)

Kétségtelen, hogy Csulai György az 1656-59. években többek között a Kolozsvár melletti Fejérd faluban néhány ezer forint értékben számos puszta és lakós házhelyet, valamint földet vásárolt és vett zálogba,²⁴⁾ ez azonban még nem elégséges bizonyíték ellene, mert hiszen mind Csulai, mint akinek Barcsai fejedelem nagybátyja volt, mind pedig Csulainé Tisza Erzsébet hunyadi-zarándi birtokos családból származván, a maguk pénzük árán is szerezhették újabb birtokaikat. A felsoroltakon kívül azonban találtam egy olyan oklevelet is, amely azt adja tudtunkra, hogy a Csulai kezébe került pénzek és értéktárgyak ügyében az ő 1660 után bekövetkezett

22) ETA. I. 140-41.

23) Bod Péter: 89-90.

24) Apor-levéltár: A. /okiratok/. fasc. III. 146, 150, 151, 152, IV. 80, 129, V. 122.sz. /Ezeket az okiratokat annak idejében a Székely Nemzeti Múzeum levéltárában jegyeztem ki./

halála után megindított eljárás még 1672 június 22-ig sem fejeződött be. Eszerint ugyanis a Hunyad megyében Tustyán lakó ifjabb Csulai György a sógorának: a Fejér megyei Sárdon lakó nemzetes Szárászi Andrásnak kérésére addig is, amíg a fehérvári kollégium dolga eligazodik s azután megosztozhatnak, a fejérdi jószágot kezei közé bocsátja, valamint a borbándi dézma felét is nála hagyja, minthogy Szárásziné néneje asszony meghalt s utána árvák is maradtak.²⁵⁾

Bizonyos az is, hogy Csulai püspök a reá bizottakról való végleges elszámolás előtt elhunyván, az egész országot ért mérhetetlenül sok romlás és háborúság miatt bekövetkezett kárvallásról maga már nem is tudhatott számot adni, éppen ezért én mégsem merném olyan határozottan állítani annak gondatlan, sőt talán éppen hűtlen kezelését. Ugyanis adat van reája, hogy a kollégium átvett készpénzvagyont Csulai is tovább szándékozván gyümölcsöztetni, ezért bizonyos összegeket kamatfizetés kötelezettsége mellett magánosoknak is kiadott. Csakhogy közbejött az ország szörnyűséges pusztulása s ezért valószínű, hogy a kamatra kiadott pénzek nagy része el is vészett, a többi pedig veszélyeztetetté vált. Erre céloz Apafinak 1675 január 1-én kelt rendelete, amellyel az iskola algondnokainak meghagyja a kölcsönök hasznélvezésének érvényesítését.²⁶⁾

Végezetül ide kell soroznunk azt az eseményt is, hogy Csulai püspök örökösei 1676 március 26-án szerződést kötöttek az enyedi kollégiumot illető 6.218 forint tartozás megtérítésére.²⁷⁾ Hiszem, hogy ezt az összeget Csulai maga visszatérítés kötelezettsége mellett csak kölcsönképpen vette ki az általa kezelt vagyomból. Erre vall, hogy ha talán nem is szabályszerű, de mégis maradt utána valamelyes számadás a kollégium pénzéről, amelyet 1659-ben vizsgáltak át.²⁸⁾

A Bethlen Gábor hagyományának példája arra int, hogy még a legmegbízhatóbbnak látszó emlékiratok adatait is csak nagy körültekintéssel használjuk fel, nehogy a feljegyzést írónak egy-egy i-

25) I.h. A.IV. 93.sz.

26) Thury Etele. I. 49.

27) PrK. 1886: 414.

28) I.h. 1886: 413. és Thury E. I. 40.

lyesfajta mellécsuszása végül is az egésznek hitelét lerontsa. Hiszen mindnyájan emberek vagyunk s az egocentrizmusnak, vagy helyesebben szólva: az "én" központba helyezésének valahol valami okból mindég sántitania kell.

Végezetül szóljunk arról is, hogy Csulai 1659 július 20-án történt elszámoltatása után nemsokára, vagyis az 1660. év vége felé Magyarországra történt bujdosásban elhunyt.²⁹⁾ Ámde az egyházkerület az ő távolléte alatt sem maradhatott felelős gondozó nélkül, éppen ezért Basiriusnak 1661 március 24-én Husztról Dadai Jánoshoz intézett levele alapján³⁰⁾ az sejthető, hogy Csulainak a feddhetetlenül tisztakezü Dadai lehetett a helyettesítője, jóllehet a zavaros idők közepette ő sem tudhatta az elvesztett pénzeket visszaszerezni. Nagyon meggondolkozathat az a helyzet, hogy ha Gelejit nem a jóakaratu, de erélytelen Csulai, hanem a lelkiismeretesen körültekintő és kemény akaratu Dadai követte volna a püspökségben, nemcsak az egyház vagyonának nagy része maradt volna meg, hanem a Bethlen-féle nagyértékű bibliotéka s a káptalani levéltár biztonságba helyezéséről is ő maga gondoskodott volna.

29) Bod Péter. 94.

30) Bod Péter: Hist. Hung. Eccl. II. 451.